

*Тетяна Сіваш,
студентка магістратури
заочної форми навчання
ВДПУ ім. М. Коцюбинського,
наук. кер. – канд. філол. наук,
проф. Литовченко В.М.*

РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ УЯВИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ РІДНОЇ МОВИ

Постановка проблеми. Розвиток української держави зумовлює необхідність виховання нового типу особистості, спроможної приймати нестандартні рішення, здійснювати вільний вибір, творчо мислити, гнучко реагувати на зміни обставин самим їх творити. саме тому одним з провідних завдань, визначеним Державною національною програмою «Освіта» (Україна ХХІст.), є створення умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянин України [3]. Важливим завданням сьогоденної школи є оптимізація та інтенсифікація процесу навчання, розвиток творчої особистості учнів, виховання людини з активною життєвою позицією. Формуванню творчих здібностей учнів передуює розвиток творчої уяви як їхньої психофізіологічної основи.

Аналіз попередніх досліджень. Уява як психічний процес неодноразово привертала до себе увагу з боку вчених. Проблеми розвитку творчої особистості досліджували Б. Ананьєва, Ю. Бабанський, П. Блонський, У. Джеймс, А. Кестляр, А. Маслоу, С. Медник, К. Роджерс, В. Романець, Е. Торренс. У працях таких видатних учених, як Л. Виготського, О. Дьяченко, А. Матюшкіна, С. Рубінштейна, Г. Сельє, Б. Теплова, Л. Шрагіної та ін. висвітлені погляди на розвиток уяви як психологічної основи творчості, креативності. Провідну роль у дослідженні цього процесу займає саме вітчизняна психологія, в якій вивчення сутності й розвитку уяви пов'язують, насамперед, з роботами Л. Виготського[1,2]/

На сучасному етапі проблеми розвитку творчих здібностей активно займаються І. Бех, І. Волощук, В. Клименко, А. Машталір, О. Савченко, Г. Тарасенко, О. Філінчук та ін. Психолого-педагогічна наука приділяє невинуватно мало уваги вивченню уяви, хоча й доведено, що вона є

невід'ємним компонентом повноцінної діяльності, а тому й життєдіяльності особистості. Особлива роль у цьому процесі належить початковій ланці освіти, оскільки саме в молодшому шкільному віці виявляються і розвиваються здібності дитини, створюються умови для її самовираження в різних видах діяльності. Важливого значення у зв'язку з цим набуває переорієнтація навчання з чисто прагматичної на духовно-творчу мету і стосується це, передусім, мовної освіти.

Мета статті – розкрити умови розвитку творчої уяви молодших школярів, визначити ефективні форми та прийоми формування її на уроках рідної (української) мови.

Виклад основного матеріалу. Виникнення і розвиток уяви є соціально-зумовленим процесом, оскільки її механізм формується внаслідок взаємодії дитини з оточуючими людьми, завдяки чому вона засвоює вироблені і зафіксовані в культурі засоби створення нових образів: спочатку дії, а пізніше – мовлення.

Стимулює уяву молодшого школяра ігрова діяльність. Виконання ролі, розвиток сюжету спонукають учня перекомбінувати відомі події, створювати їх нові поєднання, доповнювати і перетворювати власні враження. Сюжетно-рольова гра захоплює дитину, створює необхідний для творчості емоційний настрій. У грі дитина повно й вільно виражає себе, тому необхідно, щоб її ігри були різноманітними. З часом гра переходить у внутрішній план. Перехід до внутрішньої діяльності уяви, який відбувається у результаті розвитку гри, стимулює творчу активність: діти складають вірші, казки, оповідання. Такі їхні творчі прояви потрібно заохочувати, поступово прищеплюючи критичний погляд на результати творчості.

Розвиткові уяви сприяють: ситуації незавершеності; дозвіл та заохочення великої кількості питань; стимулювання незалежності, самостійності розробок; білінгвістичний досвід; позитивна увага до дитини з боку дорослих тощо.

Розвиткові уяви перешкоджають: несхвалення уяви; стереотипи; розмежування гри та навчання; надмірна повага до авторитетів.

Розвиток уяви неодмінно пов'язаний із засвоєнням норм рідної мови, адже

слово допомагає дитині уявити і перетворити предмет за його відсутності. Дитину необхідно вчити формулювати різні за складністю задуми і реалізовувати їх насамперед у продуктивних видах діяльності. Попереднє формулювання їх у розгорнутому мовленні із зазначенням того, що і як буде зроблено, надає процесу створення нових образів цілеспрямованості, відповідно організовує творчу діяльність. У процесі організації і керівництва діяльністю учнів слід активно впливати на розвиток цього процесу, запобігати небезпекам, збагачувати уявлення, навчати їх ефективним прийомам маніпулювання образами уяви, використовувати спеціальні вправи для їх стимулювання.

З урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів визначається три рівні складності змісту системи творчих завдань.

Завдання початкового рівня складності пропонуються учням 1 – 2 класів. Об'єктом тут є конкретний предмет, явище або ресурс людини. Творчі завдання цього рівня містять проблемні питання або проблемну ситуацію, вимагають евристичних методів творчості, призначені для розвитку творчої інтуїції та просторової продуктивної уяви.

Завдання середнього рівня складності знаходяться на сходинку вище та спрямовані на розвиток основ системного мислення, продуктивної уяви, переважно алгоритмічних методів творчості. Об'єктом у завданнях цього рівня є поняття «система», а також «системні ресурси». Вони представлені у вигляді розпливчастої проблемної ситуації або містять протиріччя в явній формі. Мета завдань цього типу – розвиток в учнів основ системного мислення.

Завдання високого рівня складності – це відкриті завдання з різних категорій знань, які містять приховані протиріччя. Вони пропонуються учням 3 – 4 класів.

Українська мова вважається одним з найважчих шкільних предметів, тому важливо формувати творчі здібності учнів на цих уроках, адже, по-перше, творчі завдання збуджують «розумовий апетит», формують позитивну мотивацію навчальної діяльності, по-друге, українська мова в школі залишається інструментом пізнання, мислення, розвитку, тому вона має великі

можливості для творчості.

Творчі завдання з рідної мови умовно поділяються на дві групи:

- ✚ Завдання з розвитку усного та писемного мовлення учнів;
- ✚ Завдання з розвитку творчих здібностей.

Роботу над створенням власного висловлювання необхідно розпочинати вже з першого класу. Слід пам'ятати про те, що діти в цьому віці є фантазерами. Вони із задоволенням починають складати вірші, вигадують казкові та детективні сюжети. Проте, як показує досвід, перші роботи далекі від досконалості.

У 2-му класі учням пропонують деякі завдання виконати письмово, напередодні ознайомившись із художнім текстом. З'являються завдання творчого характеру – відповіді на запитання, які за своїм змістом нагадують міркування. Важливо, щоб у дитини виникло бажання записувати народжені думки з приводу прочитаного та почутого.

Види письмових робіт – невеликі розгорнуті та стислі висловлювання на різні цікаві теми. Робота в позиції «вигадника» допомагає дитині навчитися виступати у ролі автора власного невеликого висловлювання. Їй пропонується дописати розпочатий текст, продовжити розповідь, вигадати сюжет, уявити те чи інше явище природи, описати його. Після виконання практичного завдання учні обмінюються враженнями, зачитують роботи.

Пропонуємо приклади вправ з системи творчих завдань на розвиток продуктивної уяви молодших школярів.

У процесі вивчення розділу «Слово. Значення слова. Частини мови» доцільно використовувати наступне ігрове завдання.

Асоціативний килим

Мета: збагачення словникового запасу, розвиток уяви, гнучкості та швидкості дивергентного мислення, створення позитивного емоційного налаштування до уроку.

Зміст: учень називає і записує на аркуші паперу або на дошці один іменник (наприклад, *апельсин*). Після цього він вигадує два слова, які, на його погляд, мають асоціативний зв'язок з цим словом (наприклад, *оранжевий* та *сонце*). На

наступному етапі учень додає по два слова до кожного з вигаданих слів-асоціацій (наприклад, *оранжевий – ковдра, морква; сонце – гаряче, промінь*) і т. ін. Вправу можна провести один-два рази протягом тижня, можна зробити її певним ритуалом початку уроку, можна, вигдавши ланцюжок слів, повернутися до нього через день, два, тиждень. Така ж вправа може бути використана також і як розминка перед будь-яким видом роботи (наприклад, перед написанням твору).

Рекомендації. В процесі вивчення теоретичного курсу можна вводити додаткові умови: всі слова повинні належати лише до категорії іменників; всі використані дитиною дієслова повинні бути лише теперішнього часу тощо. Можуть бути обумовлені додаткові обмеження: використовувати асоціації тільки за суміжністю, за подібністю, за контрастом. Якщо подібну роботу проводити поступово, систематично, постійно ускладнюючи та додаючи етапи, то до 4-го класу складається певна система роботи над словом – алгоритм.

Алгоритм роботи над словом

1 сходинка – характеристика слова.

1. Визначити правильність написання слова (наголос, орфограми).	Орфографічний словник
2. Увійти в таємницю слова (тлумачення, походження, вживання).	Тлумачний словник, етимологічний словник, словник іншомовних слів.
3. Визначити частини слова, підібрати споріднені слова.	Словотворчий словник

2 сходинка – міркування про душу слова.

1. Уявляю, що слово – магніт.
2. Підбираю до слова рими, образи, асоціації.
3. Пишу міні-текст (етюд, міні-твір).

Цікавий ігровий матеріал вчитель може застосовувати протягом всього навчального року під час вивчення основних розділів шкільного мовознавства, таких, як «Фонетика», «Морфологія», «Синтаксис». Пропонуємо декілька прикладів подібних ігор-вправ для учнів 1-4 класів.

Анаграми

Вигадати нові слова, які складаються з тих самих літер, що задані, але в іншому

порядку. Наприклад, салат – атлас, автор – товар, врода – дрова, тема – мета, сир – рис.

Неповні слова

На дошці записується стовпчик літер, з крапками, на місці приголосних. Діти відгадують слова лише за поданими голосними.

●I●●A●A	(кімната)
●O●●И●A	(рослина)
●●E●●A●O	(дзеркало)

Сходинки

На дошці записується одна літера.

Завдання: підібрати якомога більше слів на цю літеру. Кожне наступне слово повинно бути на одну літеру довше за попереднє.

В									
в	и								
в	и	д							
в	о	д	а						
в	р	о	д	а					
в	и	м	о	в	а				
в	и	д	е	л	к	а			
в	е	р	х	і	в	к	а		
в	и	к	о	н	а	н	н	я	

Телеграма

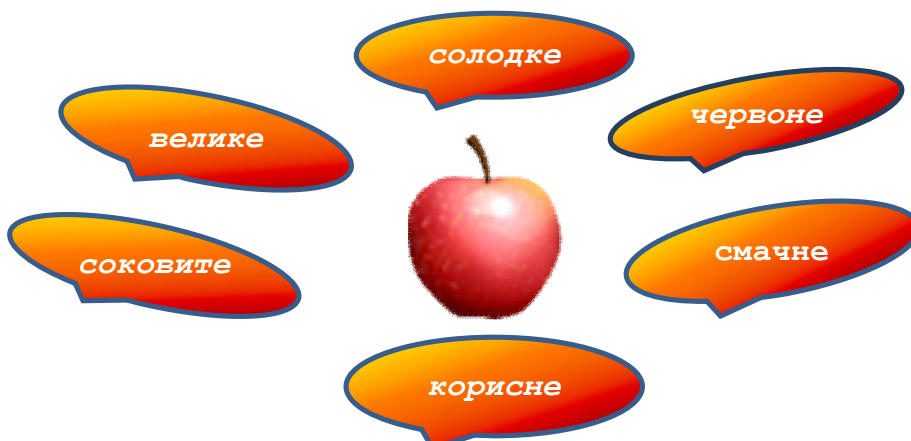
За основу використовується одне слово. Кожний вигадує телеграму, в якій перше слово починається з першої літери, друге з другої і т.д.

ХЛІБ: « Хлопчик любить ірис, барбарис».

МАМА: « Маленький Антон малює аквареллю».

Прикрась слово

До іменника підібрати якнайшвидше та якомога більше прикметників.

Естафета - розповідь

Завдання: якнайшвидше написати колективну розповідь (робота в групах, час регламентується). Кожен учасник має право додати тільки одне-два речення до вже написаного. Тему розповіді визначає вчитель. Мета гри – активізувати спонтанне мовлення дітей.

Хтось почав, ти продовж (спроба поетичного пера)

Дається початок вірша, відомого або не дуже. Учні повинні самостійно завершити, розгорнув сюжет.

Лінгвістичні ігри

1. Про яке слово йде мова?

«На ньому «світ стоїть», воно «сяє яскравіше за сонце», «у вогні не горить», «у воді не тоне», «з кривдою не товаришує» (Правда).

2. Спробуйте дати тлумачення слова *правда* (учні працюють з тлумачними словниками та занотовують значення слова в зошит).

3. Знайдіть друзів і ворогів слова *правда* (синоніми, спільнокореневі слова – це друзі, антоніми – вороги).

4. Запишіть якнайбільше прислів'їв зі словом.

Твір за 4 хвилини

Мета: розвиток уяви, гнучкості та швидкості мислення, вольової регуляції, орієнтації в часі, вміння чітко формулювати свою думку, створення позитивного налаштування до написання твору.

Зміст: вчитель пропонує учням назвати два іменники, а після цього весь клас протягом чотирьох хвилин працює над міні-твором з чотирьох речень з використанням названих слів. Після завершення відведеного часу, вчитель пропонує бажаним прочитати власну роботу. Коли твір прочитають 5-6 учнів, можна переходити до інших вправ.

Рекомендації: дана вправа допомагає вчителю враховувати індивідуальні особливості кожної дитини. Як показує практика, такі завдання сприяють розвитку мовлення, вміння писати твори. Після проведення подібної роботи протягом тривалого часу в учнів підвищується рівень мотивації до виконання творчих завдань, знижується напруженість.

Висновок. Розвиток уяви в молодшому шкільному віці тісно пов'язаний із розвитком мовлення, з формуванням пізнавальних здібностей дитини, з її загальним інтелектуальним розвитком. Для вітчизняної психолого-педагогічної науки характерний пошук оптимального поєднання впливу дорослого з прагненням дитини до самовираження і самодіяльної творчості. Важливо навчити дитину формулювати різні за складністю задуми і реалізовувати їх. Ці завдання ефективно вирішуються при організації дорослими продуктивних вправ діяльності дитини. Важливим є формування уяви у контексті розумового розвитку, зростання пізнавальної активності та самостійності дитини. Ефективним у процесі навчання є створення проблемних ситуацій ігрового характеру, які не мають готового способу вирішення або його засоби відсутні.

Література

1. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психол. очерк: Кн. для учителя / Л.С. Выготский – 3-е изд. –М.: Просвещение, 1991. –93с.
2. Выготский Л.С. Психология / Л.С. Выготский М.: изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000 – 108с.
3. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.) //Освіта.–1993 –№44–46.
4. Меерович М.И. Технология творческого мышления/М.И. Меерович, Л.И. Шрагина– М. АСТ,2003.
5. Torrance E.P. The nature of creativity as manifest in the testing / R. Sternberg, T.Tardif (eds.) // The nature of creativity. – Cambridge: Cambr. Press, 1988. – P. 43 – 75.

Анотація: У статті розкрито умови формування творчої уяви молодших школярів, а також подано вправи, призначені для розвитку дивергентного мислення учнів початкової школи на уроках української мови.

Ключові слова: творчі здібності, уява, розвиток.

Annotation: Conditions of formations imagination of elementary school pupils and exercises for development him divergent thinking on Ukrainian language lessons are revealed in the article.

Keywords: creativity, imagination, development.

Сіваш Т.Д. **Розвиток творчої уяви молодших школярів на уроках рідної мови** / Т.Д. Сіваш // Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень : зб. наук. пр. – Вип. 2 / редкол. : Р.С. Гуревич, (голова) [та ін.];

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2012. – С. 202-207.